

Kasije Dion

Rimska povijest

knjiga I.

Preveo: Josip Parat

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Podaci o autorovu životu većinom potječu iz njegovih djela. Kasije Dion rođen je u šestom ili sedmom desetljeću 2. stoljeća u Nikeji (d. Ćznik) u pokrajini Bitiniji. Otac mu je bio Kasije Apronijan, rimski senator i upravitelj Kilikije i Dalmacije. Nakon očeve smrti preselio se u Rim i postao senator (180. g.). Preturu je vršio za Septimija Severa (194. g.), a prvi konzulat za Aleksandra Severa (205. g.). Po isteku službe dobio je na upravu Prokonzularnu Afriku te potom Dalmaciju i Gornju Panoniju. Poslije drugog konzulata (229. g.) povukao se na bitinijsko imanje i u dokolici dovršavao svoje povijesno djelo.

Pisana perom rimskog senatora na grčkom jeziku, *Rimska povijest* (Ῥωμαϊκὴ ἱστορία) posljednji je sveobuhvatan prikaz povijesti Rima. Prvi takav rad, također na grčkom, sastavio je rimski senator i sudionik Drugoga punskog rata Kvint Fabije Piktora (3. st. pr. Kr.). Dion je pak zahvatio golemo razdoblje od Enejina mitskog dolaska u Italiju do vladavine cara Aleksandra Severa. Pišući povijest, ocrtao je vlastitu metodologiju rada. Pročitao je „takoreći sve što su pojedinci napisali” o temi (I, 2), a potom se prihvatio pisanja. Deset mu je godina trebalo za prikupljanje građe, a još dvanaest za pisanje (LXXII, 23, 5). Slijedio je analističku tradiciju. To znači da je izlagao gradivo iz godine u godinu, bilježeći na početku svake godine imena eponimnih magistrata te potom obrađujući vanjskopolitička i unutarnjopolitička zbivanja. Uzgređice se osvrtao na svetkovine, znamenja ili prirodne katastrofe u dotičnoj godini. Kako bi što jasnije ilustrirao uzroke i posljedice zbivanja, gdjekad je odstupao od analističke metode (npr. u narativu o građanskim ratovima kasnorepublikanskog doba).

Premda su mu bili dostupni različiti tipovi podataka, poput većine antičkih povjesničara ustezao se imenovati svoje izvore. Opetovano je spominjao književne prethodnike, primjerice Tita Livija (LXVII, 12, 4), Salustija (XL, 63, 4) i Flavija Arijana (LXIX, 15, 1), ali nijednom kao vrela za svoj rad. Sigurno je posezao za Augustovim (XLIV, 35, 3), Hadrijanovim (LXVI, 17, 1) i Severovim memoarima (LXXV, 7, 3). Napomenuo je da djelo čine tri zaokružene cjeline s obzirom na kakvoću izvora (LIII, 19; LXXII, 36, LXXII, 4, 2). Prva cjelina pokriva rimsku povijest pod kraljevima i republikansko doba. Istražujući to razdoblje, raspolagao je pouzdanim vrelima (npr. senatskim zapisima o izborima magistrata, pohodima protiv drugih naroda i sl.). Drugi dio posvetio je

principatu do smrti cara Marka Aurelija. Pritom se služio manje pouzdanim izvorima jer se – po njegovu sudu – manipuliralo službenim izvješćima radi zaštite carske vlasti. U trećem dijelu prikazao je sebi suvremenu povijest (*Zeitgeschichte*). Ta je zbivanja poznavao iz prve ruke i stoga ih je mogao podrobnije oslikati.

Kasije Dion rado je oponašao Tukidida na planu leksika, frazeologije i sintakse: upućeni čitatelj u izvorniku će primijetiti složene rečenične periode po uzoru na slavnog Atenjanina. Općenito govoreći, slijedio je teorijske zasade onodobne historiografije. One su tražile da povijesno djelo bude lišeno suvišnih detalja i anegdota, ali i da podliježe pravilima lijepog pisanja. S time u skladu izostavljao je imena, brojeve, datume i zemljopisne pojedinosti upravo tamo gdje bi ih današnji istraživači voljeli zateći. Ne bi li svoju povijest retorički oblikovao, posezao je za govorima. Zapravo, svaka Dionova sačuvana knjiga sadrži jedan duži govor ili raspravu istaknutih pojedinaca. Mecenatova debata s Markom Agripom o prednostima i nedostacima republikanskog i monarhijskog uređenja zaprema gotovo čitavu 52. knjigu i najpoznatiji je takav odlomak. Na tom primjeru, ali i u cjelini autorova djela ogleda se pragmatičan stav rimskog senatora. Svjestan povijesnih mijena, Kasije Dion potpuno se pomirio s carskom vlašću, štoviše, monarhiju je smatrao najboljim oblikom vlasti i u njoj je vidio jamca opstojnosti rimske države.

Od izvornih 80 sačuvala se otprilike svaka treća knjiga (raspon od 36. do 60. knjige te znatni ulomci 79. i 80. knjige). Preostale krhotine razasute su u izvadcima kod bizantskih pisaca, leksikografa i gramatičara. Najraniji izvadci sabrani su po nalogu cara Konstantina VII. Porfirogeneta (10. st.) u antologijskoj zbirci Ἐκλογαί ili lat. *Excerpta Historica*. Njezina tri sveska (Περὶ πρεσβειῶν, Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, Περὶ Γνωμῶν) sadrže citate i parafraze Dionova djela. Uz manje preinake (npr. obično počinj u veznikom ὅτι i ponekad sadrže skraćene rečenice) ovi izvadci pouzdano reproduciraju Dionov tekst. Carigradski monah Ivan Ksifilin (11. st.) načinio je *Sažetak* (Ἐπιτομή) koji obuhvaća Dionov tekst od 36. do 80. knjige. Ksifilin je dio teksta preuzeo doslovno, a dio je skratio i komentirao. Pola stoljeća kasnije kroničar Ivan Zonara (12. st.) napisao je *Sažetak povijesti* (Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν). Dionom se služio za stariju rimsku povijest do konca Trećeg punskog rata (146. pr. Kr.). Zonara je skratio izvornik, ali mu je sačuvaio ustroj i smisao, i stoga njegov rad predstavlja temelj za rekonstrukciju izgubljenih knjiga Dionove *Povijesti*. Napokon, dio izvorne građe sačuvali su Ivan Ceces (12. st.), Maksim Ispovjednik (6–7. st.), Eustatije iz Soluna (12. st.), Ivan iz Antiohije (7. st.), Ivan iz Damaska (8. st.), Ivan Laurentije Lidanin (6. st.), Cedren (11. st.) i pisci enciklopedijskog rječnika Suda (10. st.).

U ovom broju časopisa *Latina et Graeca* čitateljima prilažemo prvu knjigu *Rimske povijesti* u izvorniku i hrvatskom prijevodu. Kasije Dion u njima je izložio povijest Rima do prelaska na republikansko uređenje (509. pr. Kr.).

Grčki tekst uređen je prema standardnom kritičkom izdanju čiji je autor Ursul Philip Boissevain (1901). Boissevain je uspostavio izvornik kombiniranjem dvaju

tipova građe. Prvom tipu pripadaju doslovno citirani fragmenti Dionova teksta, mahom iz spomenute zbirke *Excerpta Historica*. Fragmenti su sabrani po tematskom ključu prema numeraciji koju je uspostavio Boissevain. Na primjer, sve što se odnosi na Romula i Rema označeno je kraticom *Fr. 5*, a sve o zbivanjima pod Tarkvinijem Oholim kraticom *Fr. 11*. Na kraju svakog fragmenta nalazi se pozivna kratica na rukopis ili izdanje iz kojeg potječe. Drugi, opsegom veći tip tvore parafrazirani izvadci Dionova teksta, sačuvani kod Zonare, Cecesa i drugih pisaca. Oni su označeni pozivnim kraticama na bizantske pisce u čijim se djelima nalaze (npr. *Zon;* *Tzet;*; itd.). Radi lakšeg razlikovanja fragmenata od izvadaka, jedni od drugih odijeljeni su asteriskom.

Koliko je moguće, nastojali samo rasporediti fragmente i izvadke u kronološkom slijedu. Budući da se u fragmentima u pravilu obrađuju iste povijesne epizode kao i u izvadcima, a ponekad više izvadaka (npr. Zonarini i Cecesovi) obrađuju istu temu, čitatelj će neizbježno susretati neznatno preoblikovane podatke koje je netom pročitao.

Rukopisi

Laurentianus (ili *Mediceus*) 70, 8 (L), 11. stoljeće.

Marcianus (ili *Venetus*) 395 (M), 11. stoljeće.

Vaticanus Graecus 144 (V), 15. stoljeće.

Parisinus 1689 (P), 15. stoljeće.

Laurentianus (ili *Mediceus*) 70, 10 (L), 15. stoljeće.

Izdanja

Dionis Romanarum historiarum libri XXIII, a XXXVI ad LVIII vsque [editio princeps], uredio Robert Estienne, Paris: Ex officina Rob. Stephani, 1548.

Dionis Nicaei, rerum Romanarum a Pompeio Magno, ad Alexandrum Mamaeae filium Epitome authore Ioanne Xiphilino, uredio Robert Estienne, Paris: Ex officina Rob. Stephani 1551.

Dionis Cassii Cocceiani Historiae Romanae Libri XLVI: partim integri, partim mutili, partim excerpti, uredio Johannes Leunclavius, Frankfurt: Wechel, 1592.

Excerpta Constantiniana, De virtutibus et vitiis, uredio Henri de Valois [Henricus Valesius], Paris: Mathurini Dupuis, 1634.

Cassii Dionis Cocceiani Historiae Romanae quae supersunt, uredio Hermann Samuel Reimar, Hamburg: Herold, 1750–1752.

Anecdota Graeca, uredio Immanuel Bekker, Berlin, G. C. Nauckium, 1814–1821.

Dionis Cassii Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt, uredili Friedrich Wilhelm Sturz, Johann Jacob Reiske i Hermann Samuel Reimaru, Leipzig: Libreria Kuehniana, 1825–1843.

Excerpta Constantiniana, De sententiis, uredio Angelo Mai, Roma: Vaticanus, 1826.

- Suidae lexicon graece et latine*, uredili Thomas Gaisford i Gottfried Bernhardy, Halis: Sumptibus Schwetschkiorum, 1843–1853.
- Ioannis Zonarae Annales*, uredio Moritz Eduard Pinder, Bonn: Weber, 1844.
- Cassii Dionis Cocceiani rerum Romanarum libri octoginta*, uredio Immanuel Bekker, Leipzig: Weidmann, 1849.
- Histoire romaine de Dion Cassius*, uredili i preveli Étienne Gros i Victor Boissée, Paris: Firmin-Didot frères, 1845-1870.
- Spicilegium Vaticanum continens novas lectiones in Historiarum Graecorum Excerpta*, uredio Henrik van Herwerden, Leiden: E. J. Brill, 1860.
- Dionis Cassii Cocceiani Historia Romana*, uredio Johannes Melber, Leipzig: Teubner, 1890–1894.
- Cassii Dionis Historiarum Romanarum quae supersunt*, Uredio Ursul Philip Boissevain, Berlin: Weidmann, 1901.
- Dio's Roman History*, priredio i preveo Earnest Cary, Cambridge: Loeb Classical Library, 1914–1927.

Kratice u kritičkom aparatu

Bk. = Bekker

A. = codex Parisinus 1715 (Zonaras)

Bs. = Boissevain

Rk. = Reiske

v. Herw. = van Herwerden

Val. = Valesius

Xiph. = Xiphilinus

Zon. = Zonaras

Kasije Dion
Rimska povijest
knjiga I.

Fr. 2. Ἀνέγων μὲν¹ πάντα ὡς εἰπεῖν τὰ περὶ αὐτῶν τισι γεγραμμένα, συνέγραψα δὲ οὐ πάντα ἀλλ' ὅσα ἐξέκρινα. μὴ μέντοι μηδ' ὅτι κεκαλλιπημένοις, ἐς ὅσον γε καὶ τὰ πράγματα ἐπέτρεψε,² λόγοις κέχρημαι, ἐς τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν διὰ τοῦτο τις ὑποπτεύσει, ὅπερ ἐπ' ἄλλων τινῶν συμβέβηκεν: ἐγὼ γὰρ ἀμφοτέρα, ὡς οἶόν τε ἦν, ὁμοίως ἀκριβῶσαι ἐσπούδασα. ἄρξομαι δὲ ὅθεν περ τὰ σαφέστατα τῶν περὶ τήνδε τὴν γῆν, ἣν κατοικοῦμεν, συμβῆναι λεγομένων παρελάβομεν. Μ. 1 (p. 135)

...τὴν χώραν ταύτην, ἐν ἣ τὸ τῶν Ῥωμαίων ἄστυ πεπόλισται. Μ. 2 (p. 135)

*

Zon. VII, 1. Αἰνείας μετὰ τὸν Τρωικὸν πόλεμον ἀφῆκε πρὸς Ἀβορίγιναις, οἱ πρῶτην τὴν χώραν ᾤκουν καθ' ἣν ἡ Ῥώμη πεπόλισται, Λατίνου τοῦ Φαύνου τότε τὴν τούτων ἀρχὴν ἔχοντος, καὶ προσέσχε Λαυρεντῶ κατὰ τὸν Νουμίκιον ποταμόν, ἔνθα κατὰ τι δὴ θεοπρόπιον λέγεται παρασκευάζεσθαι ποιήσασθαι τὴν κατοικίησιν. ὁ δὲ τῆς χώρας ἄρχων Λατίνος ἀπέιργε τῷ Αἰνείᾳ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ καθίδρυσιν. καὶ συμβαλῶν ἠττάται· εἶτα δι' ὄνειράτων φανέντων ἀμφοῖν καταλλάττονται· καὶ τῆς κατοικίας αὐτῷ παραχωρεῖ, καὶ τὴν θυγατέρα Λαουινίαν εἰς γάμον ἐκδίδωσιν. ἔνθα πόλιν ὁ Αἰνείας οἰκοδομήσας ὠνόμασε Λαουίνιον· ἢ τε χώρα Λάτιον ἐπεκλήθη καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκεῖ Λατῖνοι προσηγορεύθησαν. Ῥουτοῦλοι δὲ ὁμοροῦντες τῇ χώρᾳ ἐκ πόλεως Ἀρδέας ὀρμώμενοι, καὶ πρόσθεν δυσμενῶς ἔχοντες πρὸς Λατίνους, καὶ τότε πόλεμον ἤρανο, ἐπαρήγοντος αὐτοῖς καὶ Τούρνου ἀνδρὸς ἐπιφανοῦς καὶ τῷ Λατίνῳ προσήκοντος, ὃς δι' ὀργῆς τὸν Λατίνον πεποίητο διὰ τὸν Λαουινίας γάμον· ἐκείνῳ γὰρ ἡ κόρη προωμολόγητο. μάχης οὖν γενομένης πίπτουσιν ὁ τε Τούρνος καὶ ὁ Λατίνος, τὴν δὲ νίκην ὁ Αἰνείας κεκόμιστο καὶ τὴν τοῦ πενθεροῦ βασιλείαν. μετὰ δὲ τινα χρόνον συμμαχίας ἐκ Τυρσηνῶν οἱ Ῥουτοῦλοι τυχόντες ἐπήλθον τῷ Αἰνείᾳ, καὶ τὸν πόλεμον νενικήκασιν· ἀφανῆς δὲ ὁ Αἰνείας γενόμενος, οὔτε γὰρ ζῶν ὤφθη ἔτι οὔτε μὴ τεθνεώς, ὡς θεὸς παρὰ Λατίνους τετίμητο. ἐντεῦθεν καὶ τοῖς Ῥωμαίοις τοῦ σφετέρου γένους ἀρχηγέτης νενόμισται, καὶ Αἰνείαδαι καλεῖσθαι αὐχοῦσι. τὴν δὲ τῶν Λατίνων ἀρχὴν ὁ ἐκείνου υἱὸς Ἀσκάνιος διεδέξατο, ὃς οἴκοθεν συνείπετο τῷ πατρί· οὐδέπω γὰρ ἐκ τῆς Λαουινίας παῖδα ἐγείνατο, ἔγκυον δ' αὐτὴν καταέλοιπε. τὸν δὲ Ἀσκάνιον κατακλείσαντες οἱ πολέμιοι ἐπολιόρκουν· νυκτὸς δ' οἱ Λατῖνοι αὐτοῖς ἐπιθέμενοι τὴν τε πολιορκίαν ἔλυσαν καὶ τὸν πόλεμον.

Χρόνου δὲ διεληλυθότος πληθυνθέντες οἱ Λατῖνοι τὴν μὲν πόλιν τὸ Λαουίνιον οἱ πλείονες ἐκλελοίπασιν, ἑτέραν δ' ἐν ἀμείνωνι χώρα ἀντρωκοδόμησαν, ἣν Ἄλβαν

¹ ἀνέγων μὲν prema Bk.

² ἐπέτρεψε Bk., ἐξεπέτρεψε Ms.

Fr. 1.2. Pročitao sam tako reći sve što su neki napisali o ovome, ali nisam zabilježio sve, nego koliko sam prosudio. Premda sam, koliko je predmet dopustio, posegnuo za lijepo sročnim izrazima, neka nitko ne posumnja u istinitost ovih zapisa, a upravo to se dogodilo nekim drugima. Potrudio sam se da po mogućnosti postignem jednaku točnost u jednome i drugome. Počet ću od vremena za koje sam dobio najpouzdanije iskaze o zbivanjima u ovoj zemlji koju nastavamo.

...ovu zemlju, u kojoj je podignut grad Rim.

*

Zon. VII, 1. Eneja je poslije Trojanskog rata stigao k Aboriginima.¹ Oni su nekoć nastavali zemlju u kojoj je osnovan Rim, a tada je vlast nad njima držao Latin, sin Faunov. Pristao je u Laurentu, kod rijeke Numicij i pripovijedaju da se ondje, u skladu s nekim proročanstvom, spremao osnovati naseobinu.² Vladar te zemlje Latin htio je spriječiti Enejino zaposjedanje tog kraja. Sukobivši se s njime, pretrpio je poraz. Zatim se izmire pošto su obojica imala viđenje u snu. Ovaj mu prepusti naseobinu i preda mu svoju kćer Laviniju za ženu. Eneja ondje podigne grad i nazove ga Lavinij.³ Zemlja bude nazvana Lacij, a tamošnji ljudi budu prozvani Latinima. A Rutuli iz susjedne zemlje, otprije neprijateljski raspoloženi prema Latinima, tada zametnu rat navaljujući iz grada Ardeje.⁴ Pomagao im je Turno, glasovit muž i Latinov rođak, kivan na Latina zbog Lavinijine udaje, jer mu je djevojka bila prethodno obećana. Kad je došlo do okršaja, Turno i Latin padnu, a Eneja odnese pobjedu i kraljevsku vlast svojeg tasta. Nakon nekog vremena Rutuli u savezu s Etruščanima nasrnu na Eneju i pobijede ga u ratu. No Eneja nestane s vidika pa mu Latini, kako ga više nisu vidjeli ni živa ni mrtva, iskažu počast kao bogu. Otud ga i Rimljani drže začetnikom svojeg roda i s ponosom nose ime Enejevići. Vlast nad Latinima naslijedio je njegov sin Askanije, koji je pratio oca iz domovine. Eneja, naime, od Lavinije još nije bio dobio dijete, a napustio ju je dok je bila trudna. Ovog dakle Askanija okružili su neprijatelji i stali ga opsjedati, no Latini pod okriljem noći udare na njih te okončaju opsadu i rat.

S protokom vremena Latini su se namnožili, većina ih je napustila grad Lavinij i u zamjenu za nj sagradili su drugi na zgodnijem mjestu te ga nazvali Alba zbog

¹ Autohtoni žitelji Lacija (lat. *ab origine* – od nastanka). Po Katonu Aborigini su podrijetlom Grci (*Orig.* V, 6, 7), a po Dioniziju Halikarnašaninu Liguri (I, 9).

² Rijeka Numicij (*Numicius* ili *Numicus*) teče s Albanskih brda i ulijeva se u Tirensko more između gradova Lavinija i Ardeje.

³ Naseobina u Laciju, 6 km južno od Rima, u neposrednoj blizini Ancija.

⁴ Sjedište Rutula u Laciju, oko 35 km jugoistočno od Rima.

ἐκ τῆς λευκότητος καὶ ἀπὸ τοῦ μήκους Λόγγαν ἐπωνόμασαν· εἶποιεν ἂν Ἕλληνες λευκὴν καὶ μακράν. Ἀσκανίου δὲ τελευτήσαντος οἱ Λατίνοι τὸν ἐκ τῆς Λαουινίας τεχθέντα τῷ Αἰνεΐα υἱὸν εἰς τὴν βασιλείαν προετιμήσαντο τοῦ Ἀσκανίου παιδός, διὰ τὸν πάμπαν τὸν Λατίνον τοῦτον προκρίναντες, Σιλούιον κεκλημένον. ἐκ Σιλούιου δὲ Αἰνεΐας ἐτέχθη, ἐξ Αἰνεΐου δὲ Λατίνος ἐγένετο, Λατίνον δὲ διεδέξατο Πάσις. Τιβερίνος δ' ἄρξας μετέπειτα ἐν ποταμῷ καλουμένῳ Ἀλβούλῳ πεσὼν διεφθάρη· ὃς δὴ ποταμὸς Τίβερις ἐξ ἐκείνου μετωνομάσθη, ῥέων διὰ τῆς Ῥώμης καὶ ὦν τῇ πόλει πολυαρκέστατος καὶ Ῥωμαίοις ἐς τὰ μάλιστα χρησιμώτατος. ἔκγονος δὲ τοῦ Τιβερίνου Ἀμούλιος, ὃς ὑπερφρονήσας καὶ θεοῦν ἑαυτὸν τολμήσας, ὡς βροντάς τε ταῖς βρονταῖς ἐκ μηχανῆς ἀντεπάγειν καὶ ἀναστράπτειν ταῖς ἀστραπαῖς ἐνσκήπτειν τε κεραυνούς, διεφθάρη, τῆς λίμνης παρ' ἧ τὰ αὐτοῦ βασιλεία ἴδρυτο ἐπιρρυσίσης αἰφνίδιον καὶ καταποντισάσης κάκεινον καὶ τὰ βασιλεία. Ἀουεντίνος δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐν πολέμῳ ἀπέθανε. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Λαουινίου καὶ Ἀλβανῶν· τὰ δὲ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἐσχήκασι τὸν Νομίτῳρᾶ τε καὶ τὸν Ἀμούλιον, οἱ Ἀουεντίνου μὲν ἐγένοντο υἱωνοί, τοῦ δ' Αἰνεΐου ἀπόγονοι.

Tzetz. ad Lycophr. Alex. v. 1232. Οὗτος ὁ Αἰνεΐας, μετὰ τὴν τῆς Τροίας ἄλωσιν, εἰς Ἰταλίαν, ὡς ἔφημεν, καὶ Λατίνους παραγίνεται. Περὶ Λαύρεντον δὲ προσώκειλε, τὸ καὶ Τροίαν καλούμενον, περὶ Νουμίκιον ποταμόν, ἔχων καὶ τὸν ἐκ Κρεούσης υἱὸν αὐτοῦ Ἀσκάκιον ἢ Ἴλον· Ὅπου φαγόντων τῶν μετ' αὐτοῦ τὰς τραπέζας σελινίνας οὔσας, ἢ ἐκ τῶν σκληροτέρων μερῶν τῶν ἄρτων (οὐ γὰρ εἶχον τραπέζας), ἔτι δὲ καὶ χοίρου λευκῆς ἀπὸ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἀποσκιρτησάσης ἐπὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς ὠνομασμένον Ἀλβανὸν ὄρος, καὶ τριάκοντα τετοκυίας· ἅπερ ἐδήλουν ὅτι τριακοστῷ ἔτει οἱ παῖδες αὐτοῦ καὶ γῆν καὶ κράτος ἄμεινον ἔξουσιν, ἐπαύθη τῆς ἀληθείας, ἐκ χρησμοῦ τοῦτο προακηκώς, θύσας δὲ καὶ τὴν χοῖρον παρεσκευάζετο κτίζειν πόλιν. Ὁ δὲ Λατίνος τοῦτον οὐκ εἶα· ἠττηθεὶς δὲ πολέμῳ δίδωσιν Αἰνεΐα πρὸς γάμον Λαβινίαν τὴν αὐτοῦ θυγατέρα. Αἰνεΐας δὲ κτίσας πόλιν Λαβινίον ὠνόμασε. Λατίνου δὲ καὶ Τύρνου τοῦ Ῥουτούλων βασιλέως πολέμῳ ὑπ' ἀλλήλων ἀποθανόντων Αἰνεΐας ἐβασίλευσεν. Ἀνηρημένου δὲ καὶ Αἰνεΐου πολέμῳ ἐν Λαυρέντῳ ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ῥουτούλων καὶ Μεζεντίου τοῦ Τυρρηνοῦ, ἐγκύου οὔσης τῆς Αἰνεΐου γυναικὸς Λαβινίας τὸν Σίλβιον, Ἀσκάκιος

bjeline i Longa zbog duljine: Grci bi rekli Leuka Makra.⁵ Nakon Askanijeve smrti Latini su, umjesto Askanijevu sinu, kraljevsku vlast povjerali Enejinu i Lavinijinu sinu zvanom Silvije, jer su veoma cijenili njegova djeda Latina. Silviju se rodio Eneja, od Eneje je potekao Latin, a Latina je naslijedio Pastid. Potom je zavladao Tiberin, no skončao je strmoglavivši se u rijeku zvanu Albul.⁶ Ova rijeka po njemu je promijenila ime u Tiber. Ona protječe gradom Rimom, služi mu na više načina i Rimljanima u svakom slučaju donosi veliku korist. Tiberinov potomak Amulije, koji se u svojoj silnoj objesti usudio izjednačiti s bogovima, tako da na gromove odgovara umjetno načinjenim gromovima, da sijevanjem uzvraća sijevanju i udara munjama, poginuo je kad je jezero, pored kojeg je bio podignut njegov kraljevski dvor, iznenada nabujalo te potopilo i njega i dvor. Njegov pak sin Aventin nastradao je u ratu. Toliko o Laviniju i Albancima. Povijest pak Rimljana počinje od Numitora i Amulija, koji bijahu Aventinovi unuci, a Enejini potomci.

Tzetz. ad Lycophr. Alex. v. 1232. Ovaj Eneja po zauzeću Troje prispio je u Italiju i, kako rekosmo, k Latinima. S Askanijem ili Ilom, svojim sinom rođenim od Kreuze, pristao je lađom blizu Laurenta, zvanog i Troja, nadomak rijeke Numicij. Ondje su njegovi suputnici jeli stolove od peršina ili od tvrdih komada kruhova jer nisu imali prave stolove, a još je i bijela krmača potrčala od njegove lađe na brdo što je po njoj nazvano Albanskim brdom, i okotila je trideset prašćića, a to je nagovještavalo da će tridesete godine poslije toga njegovi sinovi steći zemlju i učvrstiti vlast.⁷ Budući da je ovo ranije bio čuo od proročišta, mine ga volja za lutanjem, žrtvuje krmaču i počne se spremati za osnivanje grada. Latin to nije odobravao, ali bude potučen u ratu i daje svoju kćer Laviniju Eneji za ženu. Eneja osnuje grad i nadjene mu ime Lavinij. Pošto su Latin i rutulski kralj Turno ubili jedan drugoga u ratu, Eneja se domogao kraljevske vlasti. No, kad su isti ovi Rutuli i Etruščanin Mezencije usmrtili Eneju u ratu u Laurentu, a budući da je Enejina supruga Lavinija nosila u utrobi Silvija, kraljem je postao Askanije,

⁵ Alba Longa, naseobina u Albanskim brdima, oko 20 km jugoistočno od Rima. Po predaji Rimljani su sredinom 7. st. pr. Kr. uništili grad, a stanovništvo preselili u Rim.

⁶ Livije također donosi popis albanskih kraljeva uz male razlike (I, 3; v. niže i ulomak *Tzetz. ad Lycophr. Alex.*). Imena obično označavaju zaštitnike pojedinih mjesta (npr. Kapet brežuljka Kapitolija, Tiberin rijeke Tibera, Aventin brežuljka Aventina).

⁷ Prijamov sin Helen prorokovao je da će Eneja sagrađiti grad na mjestu gdje ugleda bijelu krmaču kako pod hrastom doji trideset prašćića (Verg. *Aen.* III, 390-393; VIII, 42-46). Drugo proročanstvo tvrdilo je da će Enejini drugovi osnovati novi grad tamo gdje budu jeli svoje stolove (Verg. *Aen.* III, 253-256; VII, 124-127). Stolovi na koje se odnosilo proročanstvo zapravo su komadi kruha, peršina ili možda celera, s pomoću kojih su Enejini drugovi uzimali jelo.

ὁ ἐκ Κρεούσης παῖς βασιλεύει. Ὅς καὶ τὸν Μεζέντιον πολέμῳ συμβαλόντα νικᾷ τελέως, μὴ δεχόμενον τὰς πρεσβείας, ἀλλὰ τὰ τοῦ Λατίνου πάντα εἰς ἐτήσιον δασμὸν ζητοῦντα. Αὐξηθέντες δὲ οἱ Λατῖνοι, ἐπεὶ καὶ τὸ τριακοστὸν ἔτος ἐνέστη, Λαβινίου μὲν ὑπερεφρόνησαν, Ἄλβαν δὲ Λόγγαν ἐτέραν πόλιν ἔκτισαν ἀπὸ τῆς χοίρου, τουτέστι Λευκὴν Μακράν, καὶ τὸ ἐκεῖσε ὄρος Ἄλβανὸν ἐκάλεσαν ὁμοίως· τὰ δὲ ἐκ Τροίας ἀγάλματα μόνα πρὸς τὸ Λαβίνιον δεύτερον ὑπεστράφησαν. Μετὰ δὲ Ἀσκανίου τελευτῆν οὐχ ὁ αὐτοῦ παῖς Ἰοῦλος ἐβασίλευσεν, ἀλλ' ὁ ἐκ Λαβινίας Αἰνείου υἱὸς Σιλβίος, ἢ κατὰ τινὰς Ἀσκανίου υἱὸς Σιλβίος. Σιλβίου πάλιν Αἰνείας, οὗ Λατῖνος, οὗ Κάπη· Κάπητος δὲ παῖς Τιβερίνος, οὗ Ἀμύλιος, οὗ Ἀβεντίνος.

Μέχρι τούτου τὰ περὶ Ἄλβης καὶ Ἄλβανῶν. Τὰ δὲ περὶ Ῥώμης ἐντεῦθεν. Ἀβεντίνος γεννᾷ Νομήτορα καὶ Ἀμούλιον, ἢ κατὰ τινὰς τὸν Πρόκαν. τοῦ Πρόκα δὲ τούτου λέγουσι παῖδας τοῦτον τὸν Νομήτορα καὶ Ἀμούλιον. Βασιλεύοντα δὲ τὸν Νομήτορα ὁ Ἀμούλιος ἐξήλασε, καὶ Αἰγέστην τὸν Νομήτορος υἱὸν ἐν κυνηγεσίῳ ἀναιρεῖ. Τὴν δὲ ἀδελφὴν Αἰγέστου, θυγατέρα δὲ τοῦ προρρηθέντος Νομήτορος, Σιλουίαν ἢ Ῥεάνῆλιαν, ἰέρειαν τῆς θεᾶς Ἑστίας ποιεῖ, ὡς ἂν παρθένος διαμείνῃ. Ἐδεδίει γάρ τινα χρησμὸν λέγοντα ὑπὸ τῶν Νομήτορος παίδων αὐτὸν ἀναιρεθῆναι. Διὰ τοι τοῦτο τὸν μὲν Αἰγέστην ἀνείλε, τὴν δὲ ἰέρειαν τῆς Ἑστίας ἐποίησεν, ὅπως παρθένος καὶ ἄπαις διαμείνῃ. Ἡ δὲ ἐν Ἄρεος ἄλσει ὑδρευομένη ἔγκυος γίνεται, καὶ γεννᾷ Ῥωμύλον καὶ Ῥῶμον. Καὶ τήνδε μὲν ἐξαιτεῖται μὴ ἀποθανεῖν ἢ τοῦ Ἀμουλίου θυγάτηρ, τὰ δὲ βρέφη Φαιστύλῳ ποιμένι, Λαυρεντίας ἀνδρὶ, ἔδοντο ῥίψαι περὶ τὸν Τίβερην ποταμὸν. Ἄ ἢ τούτου γυνὴ λαβοῦσα ἀνέτρεφεν· ἔτυχε γὰρ αὐτὴν τότε νεκρὸν βρέφος τεκεῖν. Αὐξηθέντες δὲ ὁ Ῥωμύλος καὶ ὁ Ῥῶμος ἐποίμαινον κατὰ τοὺς τοῦ Ἀμουλίου ἀγρούς, ἀνελόντες δὲ τινὰς τῶν τοῦ πάππου Νομήτορος ποιμένων ἐπετηροῦντο. Κατασχεθέντος δὲ τοῦ Ῥώμου δραμῶν ὁ Ῥωμύλος τῷ Φαιστύλῳ λέγει, καὶ ὅς δραμῶν τῷ Νομήτορι πάντα διηγεῖται. Τέλος ἔγνω Νομήτωρ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ παῖδας ὄντας αὐτούς. Οἱ δὲ συναραμένων πολλῶν ἀναιροῦσι τὸν Ἀμούλιον. Τῷ δὲ Νομήτορι πάππῳ αὐτῶν τὴν βασιλείαν τῆς Ἄλβης παρασχόντες, αὐτοὶ τὴν Ῥώμην κτίζουσιν ἀπὴρξαντο, ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς Ῥωμύλου ἡλικίας. Πρὸ δὲ τῆς μεγάλης ταύτης Ῥώμης, ἣν ἔκτισε Ῥωμύλος περὶ τὴν Φαιστύλου οἰκίαν, ἐν ὄρει Παλατίῳ...

*

Fr. 2.4. ὅτι περὶ Τυρσηνῶν φησιν ὁ Δίων 'ταῦτα γὰρ καὶ προσῆκεν ἐνταῦθα τοῦ λόγου περὶ αὐτῶν γεγράφθαι: ἐτέρωθι καὶ ἄλλο τι καὶ αὐθις αὐ' ἕτερον, ὅτ' ποτ' ἂν ἢ διέξοδος τῆς συγγραφῆς τὸ ἀεὶ παρὸν³ εὐτρεπίζουσα προστύχη, κατὰ καιρὸν εἰρήσεται. τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν ἀναγκαίων ἀρκούντως

³ ἀεὶ παρὸν Bk., λιπαρὸν Ms.

Kreuzin sin.⁸ Do nogu je potukao Mezencija, ogledavši se s njim u boju nakon što ovaj nije htio primiti poslanstva, nego je zahtijevao godišnji danak od svih Latinovih podanika. Latini su narasli brojem i, kad je nastupila trideseta godina, omrznuo im je Lavinij. Osnovali su drugi grad, nazvan Alba Longa po krmači, to jest Leuka Makra, a isto tako su i tamošnje brdo prozvali Albanskim. Jedino su kipove iz Troje opet vratili u Lavinij. Po Askanijevoj smrti kralj nije postao njegov sin Jul, nego Enejin i Lavinijin sin Silvije, ili prema nekima Askanijev sin Silvije. Silviju se rodio Eneja, njemu Latin, a njemu Kapet. Kapetov je sin bio Tiberin, njegov pak Amulije, a Amulijev Aventin.

Toliko o Albi i Albancima. Slijedi povijest Rima. Aventinu su se rodili Numitor i Amulije ili prema nekima Proka. Kažu da su ta dvojica, Numitor i Amulije, sinovi ovoga Proke. Amulije je protjerao kralja Numitora, a Egesta, Numitorova sina, dao je smaknuti u lovu. Egestovu pak sestru Silviju ili Reju Iliju, kćer netom spomenutog Numitora, učinio je svećenicom božice Veste da ostane djevica. Pribojavao se, naime, nekog proročanstva koje je tvrdilo da će ga pogubiti Numitorova djeca. Upravo je stoga Egesta dao ubiti, a djevojku učiniti Vestinom svećenicom ne bi li ostala djevica i bez poroda. Ona međutim začne dok je u Marsovu gaju grabila vodu, i rodi Romula i Rema. Amulijeva kći izmoli joj pomilovanje od smrtne kazne, a novorođenčad budu predana pastiru Faustulu, Larencijinu mužu, da ih baci pored rijeke Tiber. Njegova ih žena uzme i othrani: slučaj je htio da je ona upravo tada rodila mrtvo novorođenče. A kad su stasali, Romul i Rem napasali su stada na Amulijevim posjedima. Usmrtivši jednom prilikom neke pastire svojeg djeda Numitora, došli su pod prismotru. Pošto Rem bude uhvaćen, Romul otrči i dojavu to Faustulu, a ovaj otrči i ispriповjedi sve Numitoru. Naposljetku Numitor razazna da su to sinovi njegove kćeri. Oni zatim okupe mnoštvo i smaknu Amulija. Svojem djedu Numitoru predaju kraljevsku vlast u Albi, a sami krenu podizati Rim kad je Romul bio u osamnaestoj godini života. Prije ovog velikog Rima, što ga je Romul osnovao nadomak Faustulove kuće, na brežuljku Palatinu...

*

Fr. 2.4. Dion tvrdi o Etruščanima: „Dolikuje da se to zabilježi o njima na ovom mjestu u povijesti. Drugdje će se u prikladnom trenutku reći nešto drugo, a zatim opet treće, već prema tome kako povijesno izlaganje bude obrađivalo slijed događaja. To isto neka bude dovoljno i što se tiče ostalog: prikazat ću po

⁸ Prema Vergiliju Mezencije je bio kralj Etruščana, saveznik Turnov. Eneja ga je ubio (usp. Verg. *Aen.* VII, 648; X, 833-908). Livije tvrdi da je vladao u Ceri (d. Cerveteri; I, 2). Kasije Dion očito slijedi raniju tradiciju prema kojoj je Mezencije nadživio Eneju.

ἐχέτω:⁴ τὰ μὲν γὰρ τῶν Ῥωμαίων πάντα κατὰ δύναμιν ἐπέξειμι, τῶν δὲ δὴ λοιπῶν τὰ πρόσφορα αὐτοῖς μόνα γεγράψεται. Μ. 3 (p. 136)

Fr. 5.1. ἔδει δὲ⁵ (οὐ γὰρ ἔστιν οὔτε προιδέσθαι πάντα ἀνθρώπῳ ὄντι οὔτ' ἀποτροπὴν τῶν ἀναγκαίως ἐσομένων εὐρεῖν) τιμωροὺς τινὰς τῆς ἀδικίας αὐτοῦ ἐκ τῆς κόρης ἐκείνης γεννηθῆναι. Μ. 4 (p. 136)

*

Zon. VII, 3. ὀκτωκαίδεκα δ' εἶναι Ῥωμύλος ἐνιαυτῶν ἀναγέγραπται ὅτε τὴν Ῥώμην συνώκισεν. ἔκτισε δὲ αὐτὴν περὶ τὴν τοῦ Φαυστούλου οἴκησιν· ὠνόμαστο δ' ὁ χώρος Παλάτιον.

...περὶ τε τῆς ἀρχῆς καὶ περὶ τῆς πόλεως, καὶ διὰ μάχης ἐχώρησαν, ἐν ἧ ὁ Ῥώμος ἀπέθανεν... ὅθεν καὶ ἐνομίσθη τὸν στρατοπέδου τάφρον τολμήσαντα διελθεῖν παρὰ τὰς συνήθεις ὁδοὺς, θανατοῦσθαι.

...ἐκείνη γὰρ ἐφ' ὕδωρ κατελθοῦσα συνελήφθη καὶ ἤχθη πρὸς Τάτιον, καὶ ἀνεπίεσθη προδοῦναι τὸ ἔρυμα;

Eustath. Odys., p. 1961, 13-16. Ἐν οἷς καὶ οἱ τῶν Ῥωμαίων ἔξαρχοι κατὰ Δίωνα, Ῥώμος δηλαδὴ καὶ Ῥωμύλος, οὓς ἐθήλασε λύκαινα, ἢ παρὰ Ἰταλιώταις λούπα· ὁ δὲ ὄνομα μετῆκται ἀστείως εἰς ἑταιρίδων προσηγορίαν.

*

Fr. 5.3. ὅτι στασιάσαντες πρὸς ἀλλήλους Ῥέμος καὶ Ῥωμύλος ἔκδηλον ἐποίησαν ὅτι τινὲς καὶ πάνυ ἀσφαλέστερον τοὺς κινδύνους τῶν εὐτυχῶν συνδιαφέρουσιν. Μ. 5 (p. 136)

Fr. 5.4. καὶ αὐτοὶ τε ἐξέμαθον καὶ τοὺς ἄλλους ἐξεδίδαξαν ὅτι οὔθ' οἱ τιμωρούμενοί τινὰς κατορθοῦσι πάντως, ὅτι προηδίκηνται, οὔθ' οἱ παρὰ τῶν κρειττόνων ἀπαιτοῦντές τινα ἀπολαμβάνουσιν αὐτά, ἀλλὰ πολλακίς καὶ τὰ λοιπὰ προσαπολλύουσιν. Μ. 6 (p. 136)

⁴ ἐχέτω Bk., ἔχοντες Ms.

⁵ ἔδει δὲ prema Bk.

mogućnosti cijelu rimsku povijest, dok će od preostalog biti zapisano isključivo ono što je u vezi s njom.”⁹

Fr. 5.1. A trebalo je (jer čovjek nije u stanju ni sve predvidjeti ni iznaći sredstvo protiv neumitne budućnosti) da ona djevojka¹⁰ rodi osvetnike njegova nepravедna čina.

*

Zon. VII, 3. Stoji zapisano da je Romul imao osamnaest godina kad je napučio Rim. Osnovao ga je nadomak Faustulove kuće i to je mjesto prozvano Palatin.

...o vlasti i o gradu, i ušli su u okršaj, u kojem je stradao Rem... Tada je uveden običaj smrtne kazne onome tko se usudi prekoračiti opkop vojnog logora mimo uobičajenih staza.

...pošto je ona sišla po vodu, uhvatili su je, odveli Taciju i nagovorili na izdaju utvrde.¹¹

Eustath. Odys., p. 1961, 13–16. Među njima su, prema Dionu, i začetnici Rimljana, odnosno Rem i Romul. Njih je podojila vučica, koju Italici zovu *lupa*. Ova imenica zgodno je posuđena kao oznaka za bludnice.

*

Fr. 5.3. Zavadišći se jedan s drugim, Rem i Romul jasno su pokazali da neki ljudi kudikamo sigurnije podnose pogibelji nego sretne trenutke.

Fr. 5.4. Sami su naučili i poučili su ostale da oni kojima je do osvete – jer su prvi pretrpjeli nepravdu – ne polučuju nužno uspjeh i da oni koji iskaju štogod od jačih, to ne uspijevaju dobiti, nego često upropaste i ono što im je preostalo.¹²

⁹ Fragment se odnosi na rimski sukob s Rutulima i njihovim saveznicima Etruščanima (usp. *Zon. VII, 1; Tzet. ad Lycophr. Alex.*; *Liv. I, 2, 3*).

¹⁰ Rea Silvija.

¹¹ Tarpeja, po predaji kći Spurija Tarpeja, zapovjednika obrane Rima u ratu protiv Sabinjana predvođenih Titom Tacijem (usp. *Liv. I, 11*). Budući da nije uspijevao zauzeti Rim, Tacije je podmitio Tarpeju zlatnom ogrlicom, a ona mu je noću otvorila gradska vrata. Pošto su Rimljani sklopili mir sa Sabinjanima, Tarpeja je osuđena na smrt. Po njoj je dobila ime litica na južnom obronku Kapitolija.

¹² Odlomak se odnosi na stanovnike latinskih gradova Cenine, Antemne i Krustumerija (usp. *Liv. I, 10, 11*). Rimljani su ih savladali u ratu nakon otmice Sabinjanki. Osobno pogubivši ceninskog kralja u borbi, Romul je skinuo njegovu bojnu opremu i posvetio je kao plijen (*spolia opima*) u hramu Jupitera Feretrija. Pridjevnik *feretrius* veže se s glagolom *fero, ferre, tuli, latum* (nositi), jer su *spolia opima* svečano nošena na nosiljci (*feretrum*).

Fr. 5.5. ὅτι ἡ Ἐρσιλία καὶ αἱ ἄλλαι αἱ ὁμόφυλοι γυναῖκες τηρήσασαι ποτε ἀντιπαρατεταγμένους σφᾶς κατέδραμον ἀπὸ τοῦ Παλατίου μετὰ τῶν παιδίων ἡδη γάρ τινα ἐγεγέννητό καὶ ἐς τὸ μεταίχιμιον ἐξαπίνης ἐσπεσοῦσαι πολλὰ καὶ οἰκτρὰ καὶ εἶπον καὶ ἐποίησαν: τοτὲ μὲν γὰρ πρὸς τούτους τοτὲ δὲ πρὸς ἐκείνους βλέπουσαι 'τί ταῦτα' ἔφασαν 'ποιεῖτε, πατέρες; τί ταῦτα, ἄνδρες; μέχρι ποῦ μαχεῖσθε; μέχρι ποῦ μισήσετε ἀλλήλους; καταλλάγητε τοῖς γαμβροῖς, καταλλάγητε τοῖς πενθεροῖς. φείσασθε πρὸς τοῦ Πανὸς τῶν τέκνων, φείσασθε πρὸς τοῦ Κυρίνου τῶν ἐγγόνων. ἐλεήσατε τὰς θυγατέρας, ἐλεήσατε τὰς γυναῖκας: ὡς εἶγε ἀκαταλλάκτως ἔχετε καὶ τις ὑμᾶς σκηπτὸς μανίας ἐσπεσῶν οἰστρεῖ, ἡμᾶς τε δι' ἃς μάχεσθε προαποκτείνετε, καὶ τὰ παιδιά ταῦτα ἃ μισεῖτε προαποσφάζετε, ἵνα μηδὲν ἔτι μῆτ' ὄνομα μῆτε σύνδεσμον συγγενείας πρὸς ἀλλήλους ἔχοντες κερδάνητε τὸ μέγιστον τῶν κακῶν, τὸ τούς τε πάππους τῶν παίδων καὶ τοὺς πατέρας τῶν ἐγγόνων φονεύειν.' ταῦτά τε ἔλεγον καὶ τὰ ἰμάτια καταρρηξάμεναι, τούς τε μαστοὺς καὶ τὰς γαστέρας γυμνώσασαι, αἱ μὲν αὐταὶ τοῖς ξίφεσί σφω ἐνεχρίμπτοντο, αἱ δὲ καὶ τὰ παιδιά αὐτοῖς προσερρίπτουν, ὥστε ἐκείνους καὶ ἐξ ὧν ἤκουον καὶ ἐξ ὧν ἑώρων κλαῦσαι καὶ τῆς τε μάχης ἐπισχεῖν καὶ ἐς λόγους αὐτοῦ, ὥσπερ εἶχον, ἐν τῷ κομίτῳ δι' αὐτὸ τοῦτο κληθέντι συνελθεῖν. *M. 7 (p. 137)*

Fr. 5.10. πολὺ γὰρ διαφέρει ἐκ καινῆς τινας κατασταθῆναι ἢ καὶ πρότερον οὔσας ἐπικληθῆναι. *M. 8 (p. 137)*

Fr. 5.11. ὅτι ὁ Ῥωμύλος πρὸς τὴν γερουσίαν τραχύτερον δέκετο καὶ τυραννικώτερον αὐτῇ προσεφέρετο, καὶ τοὺς ὁμήρους τοῖς Οὐηένταις⁶ ἀπέδωκε⁷ καθ' ἑαυτὸν καὶ οὐκ ἀπὸ κοινῆς γνώμης, ὥσπερ τὰ πολλὰ ἐγίνετο: ἀγανακτοῦντάς τε ἐπὶ τούτῳ αἰσθόμενος ἄλλα τε ἐπαχθῆ διελέχθη⁸ καὶ τέλος εἶπεν ὅτι 'ἐγὼ ὑμᾶς, ὦ πατέρες, ἐξελεξάμην οὐχ ἵνα ὑμεῖς ἐμοῦ ἄρχητε, ἀλλ' ἵνα ἐγὼ ὑμῖν ἐπιτάττωι. *M. 9 (p. 138)*

*

⁶ Οὐηένταις Bs., βιένταις Ms.

⁷ ἀπέδωκε prema Mai.

⁸ διελέχθη prema Bs.

Fr. 5.5. Hersilija¹³ i ostale žene istoga roda opaze ih jednom prilikom postrojene sučelice jedne drugima, pa se strče s Palatina zajedno s djecom – jer već je bilo djece – i iznenada upadnu na prostor između dviju vojski te izreknu i učine mnogo toga što izaziva ganuće. Gledajući čas jedne čas druge, obrate im se: „Očevi, zašto to činite? Muževi, zašto? Dokad ćete se boriti? Dokad ćete se uzajamno prezirati? Izmirite se sa zetovima, izmirite se s tastovima! Poštedite, tako vam Fauna, djecu!¹⁴ Tako vam Kvirina, poštedite unuke!¹⁵ Smilujte se kćerima, smilujte se ženama! Ako ste baš tako nepomirljivi i ako vas je obuzela neka nenadana mahnitost i podbada vas, smaknite najprije nas zbog kojih se borite, sasjecite najprije ovu djecu koju prezirete, kako biste, ne dijeleći više jedni s drugima ni ime ni rodbinsku sponu, prištedjeli sebi najveće zlo: da ubijete djedove vaših sinova i očeve vaših unuka.” Tako su govorile pa razderu odjeću i obnaže grudi i trbuhe, te se jedne stanu primicati njihovim mačevima, a druge krenu bacati djecu pred njih. Oni pak na te riječi i prizor zaplaču, odustanu od bitke i ondje se, kako bijahu, sakupe na razgovor na komiciju, koji je upravo po tome i dobio ime.¹⁶

Fr. 5.10. Veoma se razlikuje uspostava nečega novog od sazivanja otprije postojećeg.¹⁷

Fr. 5.11. Romul je postupao veoma grubo sa Senatom i odnosio se spram njega odveć silnički. Vratio je taoce Vejanima, ali ne, kako je većinom bivalo, na osnovi zajedničke odluke, nego vlastitom voljom.¹⁸ Osjetio je da su zbog toga zlovoljni, pa povrh ostalog što je učinio i izjavio, naposljetku kaza: „Nisam vas, očevi, izabrao da vi vladate mnome, već da ja zapovijedam vama.”

*

¹³ Jedna od otetih Sabinjanki. Po jednoj tradiciji bila je supruga Hosta Hostilija i baka kralja Tula Hostilija, a po drugoj Romulova žena (usp. Liv. I, 11). Kad je Romul nakon smrti postao bog Kvirin, Hersilija je obogotvorena kao Hora Kvirina. Ulomak pripovijeda kako je Hersilija nagovorila Rimljane i Sabinjane na okončanje neprijateljstva.

¹⁴ U izvorniku Pan (grč. Πάν), bog paše, stoke, pastira i lovaca. U rimskoj mitologiji odgovara mu Faun.

¹⁵ Kvirin je staroitalski bog, s Jupiterom i Marsom tvorio je drevnu božansku trijadu. Kao ratno božanstvo Kvirin se sve više izjednačavao s Marsom, da bi konačno bio poistovjećen s Marsovim sinom Romulom uvrštenim među bogove. Na Kvirinalu mu je početkom 3. st. pr. Kr. podignut hram, obnovljen pod Augustom.

¹⁶ Komicij je prostor na sjeverozapadnom uglu rimskog Foruma, između Palatina i Kapitolija.

¹⁷ Navod se zacijelo odnosi na uspostavu kurija. Prema tradiciji, Romul je nakon rata sa Sabinjanima podijelio narod na kurije (bratstva) i tribuse (plemena). Deset kurija tvorile su jedno pleme, a svaka kurija sastojala se od deset rodova. Ukupno je dakle bilo tristo rodova. Narodne skupštine sabirale su se po bratstvima (*comitia curiata*).

¹⁸ Veji su etruščanski grad, smješten 16 km sjeveroistočno od Rima. Neprijateljstvo s Rimom trajalo je od Romulova doba do uništenja grada 396. pr. Kr.

Tzetz. Chil. 5, 21, vs. 109 sq. Δίων και Διονύσιος γράφουσι τὰ τοῦ Κάκου ἄλλοι πολλοὶ τε συγγραφεῖς, γράφοντες τὰ τῆς Ῥώμης.

Labbaeus, Veteres glossae verborum iuris, p. 123. Τρισχίλιοι γὰρ ὄντες ὀπλίται Ῥωμύλου, ὡς φησι Δίων ἐν τῷ πρώτῳ⁹ λόγῳ τῆς ἱστορίας, εἰς τρεῖς ἐνεμήθησαν¹⁰ μοίρας κληθείσας τρίβους. Τοῦτ' ἔστι τριττύας, ἃς και φυλὰς ὠνόμασαν Ἕλληνες. Ἐκάστη δὲ τριττύς εἰς δέκα διηρέθη κουρίας ἤτοι φροντιστήρια. Κοῦρα μὲν γὰρ ἢ φροντίς λέγεται· καθ' ἐκάστην δὲ κουρίαν συνιόντες οἱ εἰς αὐτὴν τεταγμένοι¹¹ τινὰ τῶν καθηκόντων ἐξεφρόντιζον.

Ioann. Laur. Lyd., De magistr. rei publ. Rom. 1,7. Τῷ γε μὴν Ῥωμύλῳ και στέφανος ἦν και σκηπτρον ἀετὸν ἔχον ἐπ' ἄκρου και φαινόλης λευκὸς ποδήρης, ἀπὸ τῶν ὤμων ἔμπροσθεν μέχρι ποδῶν πορφυροῖς ὑφάσμασιν ῥεραβδωμένος... και ὑπόδημα φοινικοῦν... κατὰ τὸν Κοκκήιον.

Zon. VII, 4. Και πεδίλοις ἐκέχρητο ἐρυθροῖς.

*

Fr. 5.12. Δίων α „οὔτω που φύσει πᾶν τὸ ἀνθρώπινον οὐ φέρει πρὸς τε τοῦ ὁμοίου και τοῦ συνήθους, τὰ μὲν φθόνῳ τὰ δὲ καταφρονήσει αὐτοῦ, ἀρχόμενον.“ *Bekk. Anecd.* p. 164, 15.

Fr. 5.13. α βιβλίῳ Δίων „ἐν ᾧ και τὸ σῶμα και τὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐκινδύνευσεν.“ *Bekk. Anecd.* p. 165, 27.

Fr. 6.2. ὅτι ὁ Νουμᾶς ᾤκει ἐν κολωνῷ τῷ Κυριναλίῳ ὠνομασμένῳ ἄτε και Σαβίνος ὦν, τὰ δὲ δὴ ἀρχεῖα ἐν τῇ ἱερᾷ ὁδῷ εἶχε, και τὰς τε διατριβὰς πλησίον τοῦ Ἑστιαίου ἐποιεῖτο και ἔστιν ὅτε και κατὰ χῶραν ἔμενεν. V. 1 (p. 569)

Fr. 1.1. ὁ δὲ Δίων φησὶν ὅτι σπουδὴν ἔχῳ συγγράψαι πάνθ' ὅσα τοῖς Ῥωμαίοις και εἰρηνοῦσι και πολεμοῦσι ἀξίως μνήμης ἐπράχθη, ὥστε μηδὲν τῶν ἀναγκαίων μῆτε ἐκείνων τινὰ μῆτε τῶν ἄλλων ποθῆσαι. V. 2 (p. 569)¹²

⁹ πρώτῳ Val., προτέρῳ Labb.

¹⁰ ἐνεμήθησαν Val., ἐνεμήθη Labb.

¹¹ τεταγμένοι Val., τεταλμένοι Labb.

¹² Premda sadržaj fragmenta upućuje da se nalazio na samom početku Dionova djela (nosi oznaku *Fr.* 1.1), Boissevain ga je odlučio zadržati na ovom mjestu jer se u rukopisu javlja neposredno nakon *Fr.* 6.2. Moguće je i da se ulomak odnosi na rimska postignuća pod Numom Pompilijem.

Tzetz. Chil. 5, 21, vs. 109 sq. Dion i Dionizije pišu o Kaku,¹⁹ kao i toliki drugi povjesničari koji pišu povijest Rima.

Labbaeus, Vet. gloss. verbor. iur., p. 123. Tri tisuće Romulovih teško naoružanih vojnika, kako tvrdi Dion u prvoj knjizi *Povijesti*, bijahu podijeljeni u tri skupine zvane tribusi, to jest tritije ili, kako ih zвахu Grci, file. Svaka opet tritija bila je podijeljena na deset kurija ili frontisterija. *Cura* se, naime, kaže *frontís*: u pojedinoj kuriji sastajali su se oni koji su u nju bili svrstani i skrbili su o određenim pitanjima.

Ioann. Laur. Lyd., De magist. rei publ. Rom. 1,7. Romul je imao krunu, skeptar s orlom na vrhu i bijeli ogrtač koji je sezao do nogu, sprijeda prošaran grimiznim prugama od ramena do stopala... i crvenu sandalu... prema Kokceju.

Zon. VII, 4. I nosio je crvenu obuću.²⁰

*

Fr. 5.12. Dion u prvoj knjizi: „Tako otprilike svako ljudsko biće po prirodi ne podnosi da se pokorava sličnom ili poznatom, jer mu zavidi ili ga prezire.”²¹

Fr. 5.13. Dion u prvoj knjizi: „Pritom se zbog vas doveo u opasnost i izložio pogibelji tijelo i dušu.”²²

Fr. 6.2. Numa je, jer je bio Sabinjanin, stanovao na brežuljku zvanom Kvirinal, a stolovao je na Svetom putu.²³ Vrijeme je provodio i u blizini Vestina hrama, a ponekad je boravio i na selu.

Fr. 1.1. Dion tvrdi: „Namjeravam zapisati sve vrijedno spomena što su Rimljani ostvarili u miru i ratu, tako da nitko od njih ni od ostalih ne bude uskraćen za štogod važno.”

¹⁹ Mitološki troglavi div nastanjen u spilji na mjestu budućeg Rima. Po jednoj verziji mita, kad je Heraklo na Euristejev nalog gonio Gerionovo stado, Kak mu je ukrao nekoliko govoda. Otkrivši Kakovo skrovište, junak je provalio u spilju i pogubio ga. Sâm Heraklo ili po nekima stanovnici tog kraja podigli su žrtvenik (*Ara maxima*) na budućem Stočnom trgu (*Forum boarium*). Ime se u povijesno doba sačuvalo u nazivu Kakove stube (*Scalae Caci*), koje su vodile niz obronke Palatina prema Velikom cirku (*Circus Maximus*).

²⁰ Romul.

²¹ Fragment se vjerojatno odnosi na pripovijest o ubojstvu Romula u Senatu (usp. *Ioann. Antioch.*, fr. 32 M).

²² Navod nepoznatog podrijetla. Možda se odnosi na govor koji je Julije Prokul održao Rimljanima nakon Romulove smrti (v. niže *Ioann. Antioch.*, fr. 32 i *Plut. Rom.* 28). Također je moguće da je ovo dio govora što ga je otac trojice Horacijâ održao u sinovu obranu na suđenju zbog ubojstva sestre. Horacije je, naime, nakon pobjede nad trojicom Kurijacija, koja je Rimljanima donijela konačnu pobjedu nad Albom Longom (usp. *Liv. I*, 26), ubio sestru jer je žalila za jednim od Kurijacija. Dion je prepričao ovu epizodu u drugoj knjizi (v. *Zon. VII*, 1).

²³ Numa Pompilije, legendarni drugi rimski kralj. Po predaji kraljevao je od 717. do 673. pr. Kr.

Fr. 6.3. ἐπειδὴ γὰρ εὖ ἠπίστατο τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων τὸ μὲν ὁμοφύες σφισι καὶ σύννομον ἐν ὀλιγωρία ὡς μηδὲν βέλτιον ἑαυτῶν¹³ ὄν ποιουμένους, τὸ δὲ ἀφανὲς καὶ ἀλλοῖον ὡς καὶ κρεῖσσον πίστει τοῦ θεοῦ θεραπεύοντας, χωρίον τέ τι ταῖς Μούσαις ἰέρωσεν... *M. 10* (p. 138)

Fr. 6.4. Δίων α βιβλίω „ταῦτά τε οὖν ὁ Νουμᾶς ἐνόμισεν.” *Bekk. Anecd.* p. 158, 23.

Fr. 6.5. ὅτι¹⁴ δι’ ἑαυτῶν τότε κατέστησαν πίστιν τοῦ θεοῦ λαβόντες, κακ τούτου αὐτοὶ τε ἐν εἰρήνῃ καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους παρὰ πᾶσαν τὴν τοῦ Νουμᾶ ἀρχὴν διεγένοντο, καὶ ἐκεῖνος οὐκ ἀθεεῖ σφισι ἐξ ἴσου τῷ Ῥωμύλῳ ὑπάρξει ἔδοξεν. φασὶ δὲ αὐτὸν οἱ τὰ σαφέστατα Σαβίνων εἰδότες ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐν ἧ ἡ Ῥώμῃ ἐκτίσθη γεγεννησθαι. οὕτω μὲν δὴ δι’ ἀμφοτέρους αὐτοὺς καὶ ἰσχυρὰ ταχὺ καὶ εὐκοσμος ἡ πόλις ἐγένετο, τοῦ μὲν τὰ πολεμικὰ αὐτὴν ἀναγκαίως ἄτε καὶ νεόκτιστον οὖσαν ἀσκήσαντος, τοῦ δὲ τὰ εἰρηνικὰ προσεκδιδάξαντος, ὥστ’ αὐτὴν ἐν ἐκατέρῳ ὁμοίως διαπρέψαι. *V. 3* (p. 569)

Fr. 6.7b. α βιβλίω Δίων „καὶ γὰρ ἐν ἀρχαῖς τισι τελευταίων ὀριγνώμενοι καὶ τὰς δαπάνας οὐκ ἀκουσίως¹⁵ ὑπομένομεν.” *Bekk. Anecd.* p. 161, 3.

*

Ioann. Antioch., fr. 32 M. Ὅτι Ῥωμύλος βασιλεύσας διετέλει εἰς μὲν τοὺς πολέμους διαπρέπων, εἰς δὲ τοὺς πολίτας ὑπερφρονῶν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς τῆς βουλῆς ἐξέχοντας. τοῖς μὲν γὰρ στρατευομένοις προσφιλιῆς ἦν καὶ χώρας αὐτοῖς νέμων καὶ τῶν λαφύρων διδούς· πρὸς δὲ τὴν γερουσίαν οὐχ ὁμοίως διέκειτο· ὅθεν μισήσαντες αὐτὸν καὶ περιέχοντες ἐν τῷ βουλευτηρίῳ δημηγοροῦντα διεσπάραξαν τε καὶ διέφθειραν. Συνήρατο δὲ αὐτοῖς πρὸς τὸ λαθεῖν ζήτη μείσθη τοῦ ἀέρος καὶ ἔκλειψις ἡλίου, ὅπερ που καὶ ὡς ἐγεννᾶτο γέγονεν. καὶ ὁ μὲν Ῥωμύλος αὐταρχήσας ζ’ καὶ λ’ ἔτη τοιοῦτον ἔσχε τὸ τέλος. Ἀφανισθέντος τε οὕτως αὐτοῦ, τὸ πλῆθος καὶ οἱ στρατιῶται μάλιστα ἐκείνον ἐζήτησαν, αὐτοὶ δ’ ἐν ἀπόρῳ ἦσαν μήτε ἐξειπεῖν τὸ πραχθὲν ἔχοντες μήτε βασιλέα καταστήσαι δυνάμενοι. Ταρασσομένων οὖν αὐτῶν, καὶ τι παρασκευαζομένων δράσαι, Ἰούλιός τις Πρόκλος, ἀνὴρ ἰππεύς, στειλάμενος, ὡς καὶ ἐτέρωθεν ποθεν ἦκων, εἰσεπήδησεν ἐν τῷ μέσῳ, καὶ ἔφη· „Μὴ λυπεῖσθε Κυριῖται· ἐγὼ γὰρ αὐτὸς τὸν Ῥωμύλον εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνιόντα εἶδον· καί μοι ἔφη, εἰπεῖν τε ὑμῖν ὅτι θεὸς ἐγένετο, καὶ ὅτι Κυριῖνος ὀνομάζεται, καὶ προσπαραινῆσθαι ὑμῖν βασιλέα τε πάντως εὐθὺς ἐλέσθαι τινὰ, καὶ τούτῳ πολιτεύματι κεχρησθαι.” Λεχθέντων τούτων, ἅπαντες ἐπίστευσαν, καὶ τῆς ταραχῆς ἀπεπαύσαντο· εὐθέως τε ναὸν Κυριίνῳ ὑποκόμισαν, καὶ πᾶσι μὲν ἐδόκει βασιλεύεσθαι, οὐ μόντοι καὶ ὁμοφρόνουν· οἱ τε γὰρ καταρχὰς Ῥωμαῖοι καὶ οἱ ἐκ τῶν Σαβίνων προσοικισθέντες, ἑκάτεροι ἐξ ἑαυτῶν βασιλέα γενέσθαι ἠξιοῦν· ἐκ τούτου τε ἀναρχία συνέβαιεν. Ἐνιαυτὸν γοῦν ὅλον ἢ σύγκλητος τὸ

¹³ ἑαυτῶν Mai., ἑαυτὸν Ms.

¹⁴ Ἐπειτα καὶ prethodi ὅτι u Ms.

¹⁵ ἀκουσίως Bs., ἀκουσίους Ms.

Fr. 6.3. Dobro je znao kako ljudi većinom ne mare za sebi slično i blisko, jer da ih ni u čemu ne natkriljuje, te kako iz vjere u božanstvo štiju ono što im je nepoznato i strano, jer da je djelotvornije. Stoga je jedno mjesto posvetio Muzama...

Fr. 6.4. Dion u prvoj knjizi: „To je dakle Numa ustanovio.”

Fr. 6.5. Sami od sebe tada su uspostavili red primivši vjeru u božanstvo te su potom živjeli u miru i sami međusobno i s drugim narodima tijekom cijele Numine vladavine. Činilo se da im je on, jednako kao i Romul, bio udijeljen božjom voljom. A izvrsni poznavaoči sabinske povijesti tvrde da se rodio istoga dana kad je osnovan Rim. Tako je, eto, zahvaljujući njima obojici grad brzo postao moćan i dobro uređen. Prvi ga je iz nužde – jer je bio novoosnovan – obučio u ratnim poslovima, a drugi ga je podučio mirnodopskim poslovima, da se istakne u oboma.

Fr. 6.7b. Dion u prvoj knjizi: „Naime, u početku nekih pothvata silno težimo za uspjehom i dragovoljno plaćamo cijenu.”

*

Ioann. Antioch., fr. 32 M. Uspostavivši kraljevsku vlast, Romul se svagda isticao u ratovima, ali je prezirno gledao građane i naročito istaknute senatore. S vojnicima je gajio prijazan odnos dijeleći im zemljišta i ustupajući im dio plijena, no sa Senatom se ophodio na drugačiji način. Zato im je omrznuo, pa su ga tijekom jednog njegova govora okružili u vijećnici i smaknuli ga raskomadavši mu tijelo. Olujno nevrijeme i pomrčina sunca pomogli su im u prikrivanju tragova, a to se otprilike zbilo i prilikom njegova rođenja. Romul je imao takav kraj pošto je samostalno vladao trideset sedam godina. Kad je on tako nestao, puk i osobito vojnici krenu u potragu za njim, a počinitelji dospiju u neprilike zato što nisu mogli niti javno priznati čin niti postaviti kralja. Dok su se, tako uzdrmani, spremali koješta poduzeti, neki Julije Prokul, čovjek viteškog staleža, opremljen kao da je upravo stigao s nekog drugog mjesta, uskoči među njih i obrati im se: „Ne tugujte, Kviriti.²⁴ Ja sam, naime, osobno vidio Romula gdje odlazi na nebo. Rekao mi je da vam dojavim da je postao bog, da ga zovu Kvirin i neka vas potaknem da svakako smjesta izaberete koga za kralja i da se služite takvim državnim uređenjem.” Svi povjeruju tim riječima i okane se nemira. Bez odlaganja podignu hram Kvirinu i svi odluče pokoravati se kralju, premda se nisu slagali. Naime, prvotni Rimljani i doseljeni Sabinjani zahtijevali su svaki sa svoje strane da kralj bude iz njihovih redova i zbog toga je nastupilo bezvlade. Senat je, na primjer, cijelu godinu

²⁴ lat. *Quirites*, drevno ime za Rimljane. Termin možda potječe od *covirium* „skupština muževa”.

κύρος τῶν κοινῶν εἶχε πραγμάτων, πενθήμερον ἀρχὴν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν βουλευτῶν ἐκ διαδοχῆς κατανέμουσα, οὓς μεσοβασιλεῖς ὠνόμασεν.

Suidas, s. v. Νουμάς. Καὶ τοὺς λεγομένους ποντίφικας καὶ φλαμίνιους τοῖς ἱερεῦσιν ἐπέστησε, Σαλίους τε τοὺς τὴν ὄρχησιν ἀσκήσοντας.¹⁶ τὰς τε Ἐστιάδας παρθένους τοῦ πυρὸς καὶ ὕδατος τὴν ἐπιμέλειαν ἔχειν ἐπέτρεψεν, αἱ τὴν μὲν ἄκραν τιμὴν παρὰ Ῥωμαίοις εἶχον, διὰ βίου δὲ τὴν παρθενίαν ἐφύλαττον· κἄν τις αὐτῶν ἠνδρώθη, κατεχώννυτο· καὶ διὰ τοῦτο οὐ μύρω οὐκ ἄνθειςιν οὐχ ἱματίω χρῆσθαι συνεχωροῦντο, πλήν λευκοῦ.

Cedrenus I, p. 259 f. (Bekk.). Καὶ τὰς Ἐστιάδας παρθένους τοῦ πυρὸς καὶ ὕδατος τὴν ἐπιμέλειαν ἔχειν ἐπέτρεψεν, αἱ διὰ τοῦ βίου τὴν παρθενίαν ἐφύλαττον· εἰ δὲ μή, λίθοις κατεχώννυτο...

Cedrenus I, p. 259 f. (Bekk.). Οὕτως μὲν οὖν ἐξ ἀμφοτέρων καὶ ἰσχυρὰ ταχέως καὶ εὐκόσμος ἡ πόλις ἐγένετο, τοῦ μὲν τὰ πολιτικά καὶ εἰρηνικά ἐκτυπώσαντος, τοῦ δὲ Ῥωμύλου τὰ πολεμικά.

Cedrenus I, p. 295 (Bekk.). Δίων ὁ Ῥωμαῖος ἀρχαῖόν τινα ἥρωα Ἴανὸν λέγει διὰ τὴν Κρόνου ξένισιν λαβεῖν¹⁷ τὴν γνῶσιν τῶν μελλόντων καὶ τῶν προὔραρχόντων, καὶ διὰ τοῦτο διπρόσωπον ὑπὸ Ῥωμαίων πλάττεσθαι. Ἐξ οὗ τὸν τε μῆνα κληθῆναι Ἰανουάριον, καὶ τὴν τοῦ ἔτους ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς γίνεσθαι.

Zon. VII, 5. καὶ τὸν Ἰανουάριον δὲ Νουμάς εἰς ἀρχὴν τοῦ ἔτους ἀπένειμεν.
...βασιλεύσας ἔτη ἐπὶ τρισὶ τεσσαράκοντα.

¹⁶ ἀσκήσοντας Bernhardt, ἀσκήσαντας Ms.

¹⁷ λαβεῖν Bs., λαβόντα Ms.

upravljao javnim poslovima tako što je naizmjenice na pet dana dodjeljivao vlast najistaknutijim senatorima koje je oslovio kao međuvladare.

Suidas, s. v. Νουμάς. Postavio je takozvane pontifike i flamine na čelo svećenicima, a salijce da uvijek baveju ples.²⁵ Vestinim djevicama povjerio je brigu o ognju i vodi. One su uživale visoko poštovanje među Rimljanima i doživotno su čuvale djevičanstvo. Ako bi neka od njih legla s muškarcem, zakopali bi je. Zbog toga im nije bilo dozvoljeno služiti se ni mirisnim uljima, ni cvijećem, ni ikakvim ogrtačima osim bijelih.

Cedrenus I, p. 259 f. (Bekk.). Vestinim djevicama povjerio je brigu o ognju i vodi. One su doživotno čuvale djevičanstvo. U suprotnom bi ih zasuli kamenjem...

Cedrenus I, p. 259 f. (Bekk.). Tako je grad pod obojicom brzo postao snažan i dobro uređen: ovaj²⁶ je utemeljio upravne i mirnodopske, a Romul vojne ustanove.

Cedrenus I, p. 295 (Bekk.). Rimljanin Dion pripovijeda da je neki drevni junak imenom Jan, jer je ugostio Saturna, dobio dar poznavanja budućnosti i prošlosti, te da ga Rimljani zato prikazuju s dva lica.²⁷ Po njemu je mjesec januar dobio ime, a godina počinje upravo tim mjesecom.

Zon. VII, 5. Numa je postavio januar na početak godine.²⁸
[Umro je] pošto je kraljevaio četrdeset i tri godine.

²⁵ Odlomak se odnosi na Numu Pompilija. Pontifici su vrhovni svećenički kolegij, nadležan za sakralnopravno pitanje (*ius divinum*), kalendar, ljetopise i arhive. Flamini su skrbili za štovanje pojedinačnog božanstva. Salijci su svećenički kolegij u službi boga rata. Prolazili su gradom plešući i poskakujući (*salire*), udarajući kopljima o svete štitove (*ancilia*) i pjevajući obredne napjeve u Marsovu čast. Numini salijci imali su sjedište na Palatinu (otud *Salii Palatini*). Kasnije je Tulo Hostilije osnovao njihov drugi kolegij, tzv. Kolinske salijce (*Salii Collini*) sa sjedištem na Kvirinalu.

²⁶ Numa Pompilije.

²⁷ Jan (lat. *Ianus*), prastari bog svakog početka, zaštitnik vrata i prolaza. Prikazivan je s dva lica.

²⁸ Smatra se da je Numa preuredio kalendar tako što je starom kalendaru dodao mjesec januar i februar. Ciljajući izjednačiti solarnu i lunarnu godinu, svake druge godine nakon februara dao je umetnuti prijestupni mjesec od dvadeset dva dana.

